

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M23z

ОПП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Регіна ГОДОРГ

Керівник:

доктор психологічних наук,

професор **Лілія РУДЕНКО**

Рецензент:

Олег ОПАЛЮК, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	8
1.1. Оволодіння дітьми дошкільного віку комунікативними компетенціями в онтогенезі	8
1.2. Особливості особистісного розвитку дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення	17
1.3. Характеристика логопедичних технологій формування та корекції комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку	27
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	35
2.1. Обґрунтування методики дослідження комунікативних компетенцій у дітей із тяжкими порушеннями мовлення	35
2.2. Результати дослідження комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення	49
2.3. Розробка комплексу завдань з формування комунікативних компетенцій у дітей з тяжкими порушеннями мовлення	57
Висновки до другого розділу	68
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі становлення суспільства в Україні дошкільна освіта виступає як обов'язкова первинна складова системи загальної середньої освіти. Держава визначає пріоритетну роль дошкільної освіти та передбачає створення належних умов її здобуття, залучення до її отримання дітей з різних соціальних груп населення і дітей з особливими освітніми потребами з метою створення рівних стартових умов для подальшого навчання дітей у закладі загальної середньої освіти, на проживання у сім'ї та на піклування батьків або їхню заміну через створення сімейного середовища відповідно до статті 11 Закону України "Про охорону дитинства", прийнятого у 2001 році. Включення обов'язкової дошкільної освіти у процес формування дитини актуалізує вивчення проблеми спілкування між дітьми з різним рівнем розвитку та родин різного типу.

Підвищена увага науковців до комунікативних компетенцій дітей із тяжкими порушеннями мовлення обумовлений тотальною глобалізацією та інформатизацією соціуму, який ставить складні вимоги їхньої соціалізації. При формуванні гармонійної особистості процес соціальної адаптації в умовах інклюзивного навчання значною мірою залежить від ступеня і рівня сформованості безпосередньо комунікативних компетенцій, серед яких важливим виступають навички та вміння встановлювати соціальні контакти з однолітками і дорослими. При цьому важливим аспектом формування цих навичок і вмінь у дітей із тяжкими порушеннями мовлення є їхня психологічна адаптація до інклюзивного середовища.

У законі України "Про освіту" зазначається, що основною метою освітнього процесу у закладах дошкільної та загальної середньої освіти є всебічний гармонійний розвиток дитини як цілісної особистості, її талантів, розумових здібностей, творчих потенціалів, інтелектуальної та культурної складової.

Результати наукових пошуків О. Белової, Н. Гаврилової, О. Константинів, С. Коноплястої, Н. Лопатинської, І. Мартиненко, О. Мілевської,

Н. Пахомової, Ю. Рібцун, Н. Савінової, Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, Л. Трофименко та інших розширюють уявлення про природу порушень мовлення та виступають основою сучасних логопедичних розробок.

Дослідження становлення комунікативних компетенцій у дітей з тяжкими порушеннями мовлення проводили О. Белова, І. Брушневська, Н. Гаврилова, В. Галущенко, Т. Дегтяренко, В. Долнер, М. Жинкін, О. Константи́нів, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, О. Мілевська, Н. Павлова, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, Л. Лісова (Ружицька), Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, О. Ткачук, Л. Трофименко, Н. Туренко, М. Шеремет, Г. Якимчук та інші. Результати проведених досліджень розкривають складність організації логопедичного супроводу дітей із тяжкими порушеннями мовлення, зокрема з алалією.

Результати психолого-педагогічних досліджень алалії як тяжкого мовленнєвого порушення у дітей дошкільного віку були предметом дослідження І. Баранець, С. Заплатної, Н. Лопатинської, Г. Парфьонової, Є. Соботович, В. Тищенко, О. Ткачук, Г. Якимчук та іншими, дослідження різних форм ринолалії вивчали Н. Гаврилова, С. Конопляста, В. Потапенко, С. Станівславський, Л. Харьков та інші, а поєднання дизартрії з церебральним паралічем були предметом вивчення Ю. Волошина, В. Галущенко, В. Козявкін, В. Кондратенко, С. Конопляста та інші. Проведені дослідження дозволяють зазначити, що найбільш узагальненим критерієм автори визначають не сформованість практично усіх базових мовних компонентів. Активність і системно-структурна організація комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку із цими порушеннями перебувають на досить низькому рівні.

Аналіз наукових і практичних доробок свідчить, що дана проблема є досить актуальною і недостатньо висвітленою у дослідження вітчизняних науковців і логопедів-практиків, що і обумовило вибір теми кваліфікаційної

роботи – “Розвиток комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти”.

Метою дослідження є вивчення комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення для визначення оптимальної моделі їхнього логопедичного супроводу.

Поставлена мета визначає **завдання**:

1. Вивчити ступінь висвітлення у загальній і спеціальній психолого-педагогічній літературі стану та особливостей сформованості комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку, уточнити сутність понять “комунікація”, “комунікативна компетентність”, “мовленнєва компетентність”, “комунікативні навички” у контексті дослідження.

2. Охарактеризувати особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення та логопедичні технології корекції і формування комунікативних компетенцій.

3. Обґрунтувати і розробити методику дослідження комунікативних компетенцій дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення.

4. Розробити систему завдань з формування та дослідження комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Об’єкт дослідження – комунікативно-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – процес формування комунікативних компетенцій дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення педагогічної, логопедичної, психолого-педагогічної і методичної літератури з проблеми формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку із алалією; емпіричні: цілеспрямоване спостереження за комунікативно-мовленнєвою діяльністю дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення і з нормотиповим розвитком, бесіда, педагогічний констатувальний експеримент; статистичні: кількісний і якісний аналіз отриманих результатів щодо сформованості комунікативної компетентності дітей дошкільного віку із алалією.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у тому, що було проведено аналіз теоретико-методичних аспектів проблеми стану та особливостей сформованості комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку, уточнено сутність понять “комунікація”, “комунікативна компетентність”, “мовленнєва компетентність”, “комунікативні навички”. Проаналізовано наукові погляди на динаміку формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. Аналіз поглядів провідних науковців дозволив охарактеризувати особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення та логопедичні технології корекції і формування комунікативних компетенцій. Теоретично обгрунтовано і розроблено методику дослідження комунікативних компетенцій дітей дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обгрунтуванні та розробленні методики дослідження комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком та із загальним недорозвитком мовлення II рівня у контексті наявності у них тяжких порушень мовлення. Використання розробленого обстеження комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку дозволило виділи і охарактеризувати рівні мовленнєвого порушення – достатній, частково достатній, недостатній і критичний. Це дозволило визначити основні напрямки логопедичного супроводу дітей з

загальним недорозвитком мовлення II рівня дошкільного віку з метою оптимізації корекційного впливу і формування комунікативних компетенцій. Розроблена та експериментально апробована методика формування комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення II рівня та може бути впроваджена в практичну діяльність вчителів-логопедів закладів дошкільної освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання.

Дослідження проводилось **на базі** комунальних закладів дошкільної освіти с. Герца, с. Лунка, Чернівецького району Чернівецької області. Вибірка дітей для проведення експериментального дослідження здійснювалась за результатами аналізу висновків, поданих інклюзивно ресурсним центром та з офіційного дозволу батьків на їхній перегляд. У дослідженні взяли участь діти 5-6 річного віку з нормотиповим розвитком і логопедичної групи компенсуючої спрямованості для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Логопедичний висновок інклюзивно ресурсного центру вказував на наявність у дітей загального недорозвитку мовлення II рівня. У дослідженні приймали участь 24 дитини віком 5-6 років з нормотиповим розвитком, а також 8 дітей – із загальним недорозвитком мовлення I та II рівнів (1 дитина – з відкритою формою ринолалії, 4 дитини – з алалією, 3 дітей із комбінованим порушенням – дизартрія з дитячим церебральним паралічем).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовані на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2024 році. Результати роботи висвітлено у статі “Особливості розвитку дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення” // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційної педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 23-28.

Структура дослідження. Випускна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, який нараховує 87 позицій.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. У наукових дослідженнях комунікативні компетенції розглядаються як здатність суб'єкта встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. При цьому вони виділяють її складові, які включають сукупність знань, умінь та навичок, які сприяють і забезпечують ефективне провадження комунікативного процесу. Розвиваючи у дітей дошкільного віку комунікативні компетенції, необхідні для оволодіння вербальним мовленням, особливу увагу потрібно акцентувати на формуванні всіх компонентів мовленнєвої системи.

2. Розвиток дітей із тяжкими порушеннями мовлення обумовлюється не лише суто комунікативними проблемами, але і тим фактом, що більшість з них усвідомлюють свої відхилення і відчувають особливе ставлення до себе зі сторони інших однолітків і дорослих. Пристосування дітей до свого порушення відбувається через внутрішні відчуття та поведінку. Такі діти утворюють певні захисні механізми, які накладають відбиток на формування їхньої особистості. Разом з тим, застосування спеціально організованого логопедичного супроводу, спрямованого на виправлення мовленнєвих порушень, значно згладжує прояви вторинних та третинних негативних нашарувань і сприяє повноцінному розвитку їхньої особистості.

3. Організація адекватного логопедичного супроводу виступає важливою складовою комплексного медико-педагогічного впливу на дитину, яка має порушення мовленнєвого розвитку. У процесі проведення логопедичних занять відбувається стимулювання розвитку практично усіх психічних процесів, і в першу чергу мовленнєвої функції, розширення комунікативно-пізнавальної діяльності через основні форми організації їх життя – гру, навчальну діяльність, рухову активність, спілкування тощо. Сучасні вимоги актуалізують потребу пошуку ефективних шляхів, методів і прийомів логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку, які мають порушення мовлення. Логопедична робота з ними передбачає використання

традиційних спеціалізованих і запровадження інноваційних адаптованих логопедичних прийомів і засобів, головним чином навчальних, діагностичних та розвивальних. Але при цьому необхідно враховувати, що ефективність їхнього використання у процесі логопедичного супроводу залежить від професійної компетенції вчителя-логопеда, його вміння використовувати нові можливості, включати нетрадиційні технології у систему індивідуальної траєкторії розвитку кожної дитини, створюючи позитивну мотиваційну основу і психологічний комфорт, а також даючи можливість дитині з порушеннями мовленнєвого розвитку свободу вибору форм і засобів діяльності.

4. Проведення констатуючого етапу дослідження включало в себе два напрямки: логопедичний і психолого-педагогічний.

Логопедичний напрямок передбачав дослідження рівнів сформованості комунікативних компетенцій у дітей дошкільного віку 5-6 років. У дошкільників із нормотиповим розвитком проводилось вивчення особистісних і поведінкових навичок, стану сформованості звуковимовного боку мовлення і зв'язного мовлення. У дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня до цих аспектів додавалось вивчення анамнезу і динаміки раннього психомоторного і мовленнєвого розвитку.

Психолого-педагогічний напрямок включав вивчення комунікативних навичок шляхом створення природних експериментів, де діти поставлені перед необхідністю вирішення певної, штучно створеної соціальної проблеми – це ділитися або не ділитися іграшками з однолітком, оцінити його дії, вирішити конфліктну ситуацію тощо. Для цього використовували ігрові ситуації та спільну діяльність, де діти могли проявляти свої особистісні та поведінкові якості, а також мовлення. До результатів констатуючого етапу експериментального дослідження використано кількісне та якісне оцінювання.

5. У дітей з нормотиповим розвитком комунікативні компетенції на достатньому рівні сформовані у 54,1% дітей, на частково достатньому – у

29,2%, а на низькому рівні – у 16,7% досліджуваних. Критичного рівні сформованості комунікативних компетенцій у цих дітей не відмічено.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня сформованість комунікативних компетенцій на достатньому рівні не зафіксовано. Частково достатній рівень комунікативних компетенцій відмічено у 25% дітей, недостатній – у 50% респондентів цієї групи, а критичний – також у 25% досліджуваних. Тобто, недостатній і критичний рівні сформованості комунікативних компетенцій є у 75% дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня. А частково недостатній – у 25% респондентів. Це вказує на необхідність організації роботи з формування цих компетенцій.

6. Для проведення логопедичної роботи з дітьми із загальним недорозвитком мовлення II рівня розроблено систему занять, яка включала в себе формування навичок говоріння і аудіювання. На цих заняттях вчитель-логопед зачитував дітям невеликі за обсягом тексти, а вони мали їх сприйняти та зрозуміння на слух. При цьому ставилось завдання навчити дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня сприймати і правильно розуміти фактичний зміст сприйнятого висловлювання – тексту, пояснення завдання, інструктування до виконання тощо.

При виборі текстів для роботи на логопедичних заняттях враховані наступні вимоги: текст мав бути незнайомий дітям, невеликий за обсягом, легким для сприймання, враховувати життєву необхідність та мати практичну спрямованість. Сам текст мав бути насичений інформацією відповідно віковим особливостям дітей, а запитання охоплювати всю фабулу. Враховувався і той аспект, що для дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня дуже важливими виступають зорові опори. Тому було запропоновано для відповіді на запитання обрати певну картинку, які були підписані за методикою Глена Домана. Тексти (казки, оповідання, розповіді) взяті з відкритого доступу і адаптовані до психічних і мовленнєвих можливостей дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Кожен текст пропонувався вчителем-логопедом від 3 до 5 разів. Після цього проводилось тестове дослідження рівня сформованості

комунікативних компетенцій, спеціально розроблене для кожного тексту (див. додатки).

7. Результати проведеного аналізу використання текстів на логопедичних заняттях дозволяють відзначити позитивну тенденцію формування комунікативних компетенцій у дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня. Так, до проведення експериментального навчання достатнього рівня їхнього розвитку у дітей цієї групи не зафіксовано, а після проведення корекційної роботи такий рівень відмічено у 12,5% досліджуваних. До корекційної роботи частково достатній рівень відмічено у 37,5% дітей, після – у 25%. Недостатній рівень до і після використання текстів зафіксовано у 50% респондентів, а критичний рівень – відповідно у 12,5% дошкільників до і після навчання.

Таким чином, запропоновані тексти для розвитку комунікативних компетенцій у дітей із загальним недорозвитком мовлення II рівня виступають важливим видом мовленнєвої діяльності, який відіграє суттєву роль у розвитку їхніх мовних навичок. Формування вміння слухати і усвідомлювати мовлення інших людей – запорука успішного спілкування, пізнання та впливу. Така робота сприяє формуванню навичок не просто вміння чути, а й активно сприймати інформацію, не просто слухають, але й аналізувати та робити висновки. Діти навчаються розуміти емоції і наміри співрозмовника, уважно слухати і відчувати атмосферу спілкування, зрозуміти невербальні сигнали та краще зрозуміти співрозмовника. Також сприяє запам'ятовуванню інформації і кращому засвоєнню матеріалу. Такі завдання, виконання яких організовується на логопедичних заняттях містять все необхідне для того, щоб зробити процес формування комунікативних компетенцій максимально ефективним та цікавим.

Список використаних джерел

1. Андрейко Б.В., Дмитрів Ю.В. Психологічні особливості соціалізації та спілкування дітей дошкільного віку із ЗНМ III рівня. *Психологічний часопис. Науково-практичний журнал Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. № 2 (том 5). 2019. С. 213-226.
2. Азовська Н.В. Взаємозв'язок логопеда та батьків в роботі по закріпленню набутих мовленнєвих навичок. Херсон: Кругозір, 2006. 100 с.
3. Андросова В. М. Використання інноваційних технологій в роботі з дітьми-логопатами старшого дошкільного віку для корекції вад звуковимови. *Розкажіть онуку*. 2004. № 10-11.
4. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція / Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. Київ. Слово. 2012. 26 с.
5. Баранець І.В. Забезпечення високого рівня освітньо-виховного процесу шляхом формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення. *Становлення особистості в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава, 2020. С. 13-17.
6. Баранець І.В. Компетентнісний підхід в організації освітньо-виховного процесу дітей старшого дошкільного віку із порушенням мовлення. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення* : матеріали I міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ, 2020. С. 333-334.
7. Баранець І.В. Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. Дис... канд. пед. наук. за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2022. 189 с.
8. Баранець І.В., Пахомова Н.Г. Особливості порушення комунікативних вмінь у дітей старшого дошкільного віку з порушенням

мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 39. С.19-24.

9. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ. Академія. 2004. 538 с.

10. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання. Київ. ІЗМН, 1998. 168 с.

11. Белова О. Мовленнєва готовність до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал. 2021. № 3 (107). С. 3-11.

12. Белова О.Б. Характеристика особливостей розвитку психічних процесів у дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка.* : зб. наук. праць. В 2-х ч. 2010. № 10. Ч. 2. С. 92-97.

13. Бистранівська О.С. Корекція мовленнєвих і не мовленнєвих порушень у дітей з вадами мовлення у процесі гри. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* : зб. наук. праць. 2009. Т. XI. Ч. 6. С. 26-30.

14. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ : Слово, 2004. 376 с.

15. Богуш А.М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника. *Педагогіка і психологія.* 2000. № 1. С. 5-10.

16. Брушневська І.М. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Педагогічний часопис Волині.* 2016. № 1. С. 70-75.

17. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва : Соцэкгиз, 1934. 324 с.

18. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии. Мышление и речь : Собр. соч. в 6 т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 2. 361 с.

19. Выготский Л.С. Проблемы развития психики. Собр. соч. в 6 т. Москва. Педагогика, 1984. Т. 3. 346 с.

20. Вінокурова О.В., Вінокурова С.М. Вплив мовленнєвих порушень на особистість, поведінку та емоційно-вольову сферу дитини. *Науковий часопис*

НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. 2014. Вип. 28. С. 37-41.

21. Вторнікова Ю.С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. № 7. 2011. С. 88-94.

22. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна: зб. наук. праць. Вип. ІХХ, у 2-х ч. 2012. Ч.1. С. 327-349.*

23. Гаврилова Н.С. Методика формування та стимуляції вимови фонем. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць. Вип. 13. 2019. С. 18-37.*

24. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець Подільський. ТОВ "Друк Сервіс", 2011. 200 с.

25. Гаврилова Н.С., Гаврилова Я.О. Особливості та модель формування "Я-образу" у школярів з тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць. Вип. 19. 2022. С. 27-43.*

26. Галущенко В.І. Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць. Вип. 7. 2016. С. 41-48.*

27. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Шлях освіти. 2004. № 3. С. 22-24.*

28. Дегтярьова К.В. Основи теорії мовної комунікації. Полтава. Хорол, 2012. 70 с.

29. Дегтяренко Т.М. Мовленнєва та сенсорна системи та їх порушення / Т.М. Дегтяренко, О.В. Лобанова, І.О. Дудченко. Суми. СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2009. 416 с.

30. Дегтяренко Т.В., Павлова Н.В. Актуальність міждисциплінарного та нейропсихологічного підходів до діагностики тяжких порушень мовлення у дітей раннього віку. *Наука і освіта. 2016. № 8. С. 30-37.*

31. Денисенко О.І. Комунікабельність як елемент розвитку гармонійної особистості дитини. Черкаси. ЧОПОПП ЧОР. 2012. 32 с.
32. Долнер В.Ю. Стан сформованості фонематичних процесів у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/download/41/43>.
33. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк [та ін.]. Київ. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-75473>
34. Жинкин Н.И. Механизмы речи. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1958. 370 с.
35. Забара М.В., Волинська Л.О. Застосування здоров'язберігаючих технологій у корекційній роботі учителя-логопеда. *The 9 th International scientific and practical conference "Modern science: problems and innovations"*. SSPG Publish, Stockholm, Sweden. November 15-17, 2020. P. 162-165.
36. Заплатна С.М. Особливості порушення звуко-складової структури слів у дітей із моторною алалією. *Дошкільна освіта*. 2005. № 3. С. 23-26.
37. Калмикова Л.О. Психологія формування мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. Київ. Фенікс. 2008. 497 с.
38. Кисличенко В.А. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення. Автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2011. 208 с.
39. Конопляста С., Сак Т. Логопсихологія. Київ. Знання, 2010. 293 с.
40. Король А.В. Дистанційно-інтерактивні форми роботи як вид просвітницької діяльності вчителя-логопеда. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. Вип. 8, у 2 т. 2017. Т. 1. С. 77-81.
41. Лейко С.В. Поняття "компетенція" та "компетентність": теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С.

- 128-135. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2013_4_15
42. Логопедія / за ред. М.К. Шеремет. Київ. Слово. 2015. 776 с.
43. Лопатинська Н.А. Нейростимуляційні технології у логопедичній практиці з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 3(24). 2020. С. 3-11.
44. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека. Москва. Учпедгиз, 1964. 368 с.
45. Мартиненко І.В. До проблеми порушень комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12282>
46. Мартиненко І.В. Логопсихологія. Київ. ДІА, 2014. 100 с.
47. Мартиненко І.В. Проблема труднощів у спілкуванні в загальних та спеціальних психологічних дослідженнях. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. IV. 2014. С. 215-225.
48. Мартиненко І.В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. 2014. № 28. С. 312-317.
49. Мартиненко І.В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. Дис... д-ра псих. наук. 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2017. 502 с.
50. Мартиненко І.В. Теоретико-методологічні засади експериментального дослідження комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. праць. Вип. V, у 2-х т. 2015. Т. 2. С. 198-208.

51. Марченко І.С. Діагностики комунікативних здібностей дітей з ТПМ. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. 2012. № 21. С. 17-21.
52. Михальський А.В., Жигульова Е.О., Михальська Ю.А. Здоров'язберігаючі технології при роботі з дітьми із особливими освітніми потребами. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. 228 с.
53. Омельченко І. М. Комунікативна діяльність у структурі свідомості і самосвідомості: феноменологія і ноуменологія. *Психологія і особистість*. 2018. № 1. С. 20-35.
54. Орбан-Лембрик Л.Е. Структура комунікативного потенціалу особистості. *Психологічні перспективи*. 2002. Вип. 2. С. 53-61.
55. Павелків Р.В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу / Р. Павелків, О. Цигипало. Київ. Центр учбової літератури. 2013. 296 с.
56. Павлова Н.В. Доцільність використання звукових нейромодуляцій в практиці ранньої корекції тяжких порушень мовлення у дошкільнят. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 7, у 2-х т. 2016. Т. 1. С. 302-316.
57. Павлова Н.В. Формування комунікативної активності у немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку засобами інноваційних технологій: дис...канд. пед. наук: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Одеса. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2017. 209 с.
58. Парфьонова Г.І. Психолінгвістичні механізми формування усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 7. С. 56-58.
59. Парфьонова Г. І. Формування усного зв'язного мовлення у старших дошкільників із моторною алалією : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2015. 283 с.
60. Пахомова Н.Г. Мовленнєва готовність дітей дошкільного віку з тяжкими вадами мовлення. *Дефектологія*. 2005. № 3. С. 48-50.

61. Пентилюк М.І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 2-5.

62. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: Тернопіль. ТОВ “Нора-прінт”, 2002. 309 с.

63. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Санкт-Петербург. 2008. 431с.

64. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція, наказ № 33 від 12.01.2021 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

65. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 221. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text> .

66. Про затвердження Порядку зарахування осіб з особливими освітніми потребами до спеціальних закладів освіти, їх відрахування, переведення до іншого закладу освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 1.08.2018 № 831. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0945-18#Text> .

67. Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення : навчально-методичний посібник / Е. Данілавичюте, Л. Трофименко, В. Ільяна, Ю. Рібцун, З. Мартинюк, Г. Грибань. Київ. Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України, 2022. 847 с.

68. Рібцун Ю.В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. Харків. Видавнича група “Основа”, 2012. 239 с.

69. Ружицька Л.І. Особливості психічного розвитку молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 14. С. 706-715.

70. Савінова Н.В. Логодіагностика та логокорекція мовленнєвої діяльності дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення : монографія. Миколаїв : Ілліон, 2017. 262 с.

71. Соботович Е.Ф. Речевое надоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией). Москва. Классикс Стилль, 2003. 160 с.

72. Соботович Є.Ф. Структура мовленнєвої діяльності і механізми її формування. Київ. ІЗМН, 1997. 44 с.

73. Соботович Е.Ф., Андрусишин Л.Е., Бартенева Л.И. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. Київ. ЧП "Компанія Актуальна освіта". 1998. 127 с.

74. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. 348 с.

75. Тарасун В.В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку: напрями реалізації : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 376 с.

76. Тищенко В.В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна* : зб. наук. праць. Вип. XXIII, у 2-х ч. 2011. Ч. 2. С. 260-268.

77. Тищенко В.В. Моторна алалія у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 15. С. 181-186.

78. Ткач О.М. Особливості клінічного дослідження причин затримки мовленнєвого розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. 19. 2022. С. 86-94.

79. Ткачук О.В. Науково-теоретичний аналіз особливостей мовленнєвого розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий*

часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. 2010. № 16. С. 199-203.

80. Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II-III рівнів. *Дефектологія*. 2007. № 5. С. 71-77.

81. Трофименко Л.І. Мовленнєвий розвиток у дітей дошкільного віку в умовах інклюзивного навчання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. № 3. С. 211-216.

82. Трофименко Л.І. Особливості розвитку особистості дошкільників з мовленнєвими порушеннями. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/713055/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf

83. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2014. 104 с.

84. Українське дошкілля : програма розвитку дитини дошкільного віку / за ред. О. Низковської. Тернопіль : Мадрівець, 2017. 256 с.

85. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарюка. Київ. Інститут філософії ім. Г. Сковороди НПН України. Абрис. 2002. 742 с.

86. Царик І., Пилипів Г. Збірник текстів і тестових завдань (діагностувальних робіт) із перевірки аудіативних умінь учнів з інтелектуальними порушеннями 2–4 класів. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 66 с.

87. Шеремет М.К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи. *Корекційна педагогіка*. 2008. № 1. С. 6-8.

88. Шеремет М.К., Макухова Т.В. Міждисциплінарний синтез теоретичних досліджень у збагачення методологічної бази логопедії. *Освіта та педагогічна наука*. 2012. Вип. 4. С. 58-62.

89. Шеремет М. К., Базима Н. В., Мороз О. В. Мовленнєва тривожність дітей із тяжкими порушеннями мовлення як проблема теорії і практики корекційної освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 29. С. 151–160.

90. Шеремет М.К., Базима Н.В., Мороз О.В. Проблема мовленнєвої тривожності у дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями. *Логопедія*. 2015. № 5. С. 94-100.

91. Якимчук Г.В. особливості психічного розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/723346/1/%D0%AF%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D1%87%D1%83%D0%BA%D0%93%D0%92_%D0%93%D0%B0%D0%B1%D1%96%D1%82%D1%83%D1%81_2020_20.pdf

92. Bruner J. S. The ontogenesis of speech acts. *Journal of Child Language*. 1975. № 2. P. 1–19.

93. Franclin H. Silverman. Communication for the Speechless: An Introduction to Augmentative Communication for the Severely Communicatively Impaired. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1989.

94. Quill K.A. Teaching Children with Autism: Strategies to Enhance Communication and Socializationю – Cengage Learning, 1995.